

О. І. ГАЛЕНКО

ЩО ТАКЕ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ? ЩО ТАКЕ УКРАЇНА В ІСТОРІЇ?

У серпні 1990 р. на відкритті I-го конгресу Міжнародної асоціації українців професор Омелян Прицак представив доповідь під заголовком “Що таке історія України?”. Доповідь було присвячено двом питанням — по-перше, визначенню історії як науки в світлі новітніх історіософських ідей і, по-друге, формулюванню на цій підставі часопросторових рамок предмету історії України. У той час, коли концептуальні засади радянських істориків, у тому числі й українських, неодмінно покоїлися на вульгарному марксизмі та національній парадигмі, ця доповідь пропонувала альтернативне бачення історії як науки та її дослідницьких задач, побудоване на теоретичних засадах західної філософії історії. В Радянському Союзі були знайомі з творами провідних філософів історії, проте ідеологічний контроль не дозволяв робити на їх підставі іншого висновку, крім того, що вони поступалися марксизму. О. Прицак охарактеризував теорію Маркса про п'ять суспільно-економічних формацій як цікаву, але метафізичну модель, що не підлягає доказові, і запропонував кардинальне оновлення концептуальної бази цілої науки. Після семи десятиліть панування на Україні радянського режиму це була перша публічна фахова ревізія марксистської філософії історії.

Незважаючи на революційний характер представлених ідей, доповідь не сколихнула цех українських істориків, хоча текст доповіді й передруковувався у періодиці¹. Втім, мовчання було звичайною реакцією для радянської гуманітаристики, контрольованої комуністичним

---

¹ Вісник Міжнародної асоціації українців. — 1991. — № 1. — С. 44–54; Слово і час. — 1991. — № 1. — 53–60.

керівництвом, тому воно не означало повної байдужості. Більше того, його можна було прийняти за позитивний знак, адже Прицака перед тим радянські історики вилаювали як “буржуазного фальсифікатора” історії. Однак на цю доповідь мало або взагалі не зверталось уваги й пізніше. Внаслідок появи невдовзі перекладів творів сучасних західних філософів історії російською та українською мовами, зрозуміло, для українських вчених відкрилася можливість доступу до джерел ідей, на яких ґрунтувався О. Прицак, проте одного з перших пропагандистів цих ідей в Україні було відсунуто в тінь. Приміром, у недавньому огляді ідей філософії історії Нагалі Яковенко (Вступ до історії. К.: Критика, 2007) не згадано ані доповіді, ані самого О. Прицака, на відміну від новіших праць українських істориків останніх років. Але хай там що з філософськими концепціями історії, для яких О. Прицак був все-таки більше знавцем та поціновувачем, ніж творцем, проте переформулювання предмету історії України, висунуте в цій доповіді, й досі обганяє час української історіографії. Підтвердженням цього є те, що й нині для багатьох істориків предметом історії України, як і за радянські часи, є не часопростір України, а український народ відповідно до його уявних характеристик². Внаслідок такого підходу в уявленні часопростору України утворюються істотні прогалини — це передусім південна Україна з її степами та чорноморсько-азовським узбережжям. Під цим оглядом цілком логічно, що саме південь та схід України, які не мають історичної пам’яті про своє місце і роль в минулому України, а здебільшого сприймаються як “всесоюзная кузниця”, “всесоюзная кочегарка”, “всесоюзная здравниця”, стали оплотом провідної політичної сили України, що зробила своїм гаслом захист регіональних інтересів.

Ось чому, шанувуючи наукову місію професора О. Прицака, здається слушним і своєчасним повернутися до визначних пунктів цієї доповіді, щоб з’ясувати параметри його візії предмету історії України.

Доповідь містила два розділи. Перший розділ представляв точні наукові критерії історії: територію, час, людську свідомість. Причислен-

² Авторитетний “Нарис історії України” Н. Яковенко (1-е вид. — К.: Генеза, 1997; 2-ге вид. — К.: Критика, 2005) має традиційний для модерної української історіографії предмет — формування українського народу, а новітні історіософські концепції коригують характеристики об’єкту дослідження, себто українського народу. П. Магочію належить виняткова спроба представити історію України як часопростір. (Див.: *Магочій П. Р. Історія України / Пер. з англ. Б. Гейдела, С. Грачової. — К.: Критика, 2007*).

ня людської свідомості до критеріїв історії було принциповим, і цьому приділялася значна увага. По-перше, професор Пріцак нагадав, що історія може вивчати лише свідомих себе людських істот, адже писемні історичні джерела є наслідком творчості свідомих істот. Тому минуле поділяється на доісторичний, протоісторичний та історичний періоди, залежно від наявності писемних джерел, а також від того, чию свідомість вони відбивають. Історія певної території починається тільки з появою там писемних пам'яток. Протоісторія — це минуле певної території, про яке повідомляють лише чужі джерела. Власне історичний час починається з появи на певній території створених на місці писемних джерел. По-друге, свідомість має кардинальне значення і для фіксації, і для вивчення історії, залежно від того, чи належить вона до циклічно-міфічного чи лінійно-логічного способів мислення та сприйняття часу. В цьому світлі історія визначалася “як наука, яка передає візію минулого свідомих себе людських спільнот всієї землі — територіалізований лінійний час, що базується на історичних джерелах”.

Заключну частину першого розділу професор Пріцак присвятив гносеологічним категоріям історії — історичним фактам, каузально-лінійним зв'язкам між ними, що утворюють історичні структури, цикли. Він відзначив одноразовість та неповторність фактів, рухливість циклів історії, неможливість повного пізнання історичних фактів в усіх їхніх зв'язках. Насамкінець було зроблено наголос на тому, що історія підкоряється законам логіки, а оскільки вона виражається мовою, ще й підкоряється законам семіотики. На цій підставі було зроблено наголос на ролі лінгвістики як одного з основних інструментів історії. Таким чином, історія визначалась як “візія, оперта на аналізі історичних фактів в їх каузально-лінійних пучках, у секвенціях закінчених історичних циклів на просторі територіалізованого часу”.

Наступним завданням було, власне, вивести параметри історії для України: час, територію, суспільну організацію.

О. Пріцак починає від території або територіалізованого часу українських держав. Відзначивши, що всі вони займали різні території у різний час, він запропонував взяти за критерій територію Української РСР. Підставою для такого підходу було те, що ця територія впродовж XIV—XX ст. перетворилася на українську етнографічну територію і таким чином стала спадкоємцем усіх держав та спільнот, що існували на ній. Таким чином, до предмету України мусили увійти території, що відносилися і до етнічно неукраїнських держав південної України з Кримом та Слобожанщини. Професор Пріцак наголошував: “Справа ясна,

що громадяни України — мешканці Криму, харків'яни, мешканці Донеччини чи одесити — повинні мати можливість пізнати історію своєї ближчої батьківщини у системі власне історії України". Цей висновок істотно поширював територіальні параметри предмету історії України і розширював його тематику за рахунок етнічно неукраїнських держав і спільнот, засвідчених в її межах.

Незважаючи на те, що прийнята в СРСР офіційна схема нарративу історії Української РСР уже включала окремі сюжети, які стосувалися неукраїнських держав, наприклад скіфської держави, греко-римських держав, усі вони відносилися до періоду давньої історії, що ніяким чином не пов'язувався з історією українського народу, і в Україні він монополює досліджувався археологами. О. Прицак спеціально вказував на приналежність до історії України цих давніх спільнот, а також держав середньовіччя, які фактично не існували для української історіографії, — зокрема Половецький пакс³ та Кримський ханат. Зрозуміло, такий підхід залишав простір і для решти етнічно неукраїнських держав, що існували на теперішній українській території — степових паксів сарматів, гунів, мадяр, печенігів, Готської імперії, Хозарії, генуезьких колоній Надчорномор'я, Золотої Орди та її західних улусів — цей список далеко не вичерпаний. Більше того, йшлося про неупереджене та рівноцінне дослідження українськими істориками неукраїнських держав разом із українськими. Останнє підводило до висновку про необхідність організації власне українських досліджень цих тем. аби виявити зв'язок з історією сучасної України, адже вони або монополює досліджувалися Всесоюзною академією наук і, зрозуміло, в рамках іншої парадигми — історії СРСР, або не досліджувалися взагалі. Інакше кажучи, це було обґрунтуванням потреби виведення української історичної науки з її провінційного стану, який обмежував поле її діяльності вузьконаціональними проблемами.

Ілюстрували цілісність територіального масиву України в минулому кілька докладно описаних і привабливих прикладів. Це — половецьке походження єдиної української княжої династії Ружинських-Половців, спільний виступ руських та половецьких дружин на Калці 1223 р., бароковий панегірик смоленського (!) шляхтича Микифора Поплонського на честь Перекопського бея ("писаний тодішньою русько-українською мовою"), дані про значну, навіть переважаючу чисельність українсько-

³ Введений в науку О.Прицаком і тепер визнаний науковий термін для означення степових імперій *pax nomadica* (походить від лат. *pax* — мир за аналогією між метафоричною назвою Римської імперії *pax Romana* та тюркського терміну *el* — мир, імперія)

го невідьницького населення в Кримському ханаті в XVII ст. за повідомленням османського мандрівника Евлії Челебі.

Далі професор Пріцак подав огляд історії державності на території України, представляючи УРСР/Україну спадкоємцем держав різних типів та культурних традицій. Тут можна було побачити, що початок державного життя України припав на VII ст. до н. е. у зв'язку з виникненням на узбережжі Чорного моря грецьких полісів та патримоніального Боспорського царства, а також утворенням у степу Скіфського паку, описаного Геродотом. Виникнення Русі, від якої модерна історіографія виводила початки України, відбулося у лісовій смузі лише через півтора тисячоліття, у IX—X ст. Ці приклади справді демонстрували різний початок історії на території України і підводили до ідеї про її приналежність до різних цивілізаційних традицій, а також, звичайно, до висновку про те, що всі вони заслуговують на рівноцінне неупереджене дослідження. Лінійне уявлення часу, що є підставою для незаангажованого наукового підходу, було зв'язуючим елементом епох і цивілізацій.

Для унаочнення зв'язку між цими державами різних форм професор Пріцак скористувався популярною парадигмою пограниччя, яка добре пояснює культурне розмаїття та еkleктизм. Аргументом на користь цього підходу він докладно й ефектно розвивав паралель з Іспанією, що, як і Україна, складалася з численних і дуже різноманітних за культурною традицією та походженням елементів, але зрештою виконала історичну місію західного бастиону європейської цивілізації.

Висновок доповіді полягав у тому, що історія України не є історією української етнічної маси, а міряна лінійним часом багатоперспективна неупереджена візія минулого усіх типів держав і спільнот, що існували на теперішній українській території, їхніх політично свідомих еліт, розвинутих ними цивілізацій, а також візія процесів, що призвели до їх зникнення та інтеграції в українську національну спільноту-цивілізацію-державу. Сформульований таким чином предмет історії України набував формалізованих, точних і прозорих часопросторових параметрів: це — територія сучасної держави України від початку історичного часу до сьогодення. Таким чином, була сформульована і діставала теоретичне обґрунтування територіальна чи, точніше, часопросторова парадигма історії України.

Тим самим історія України також вимальовувалася як частка, окремий предмет всесвітньої історії. Це відкривало цілком новий пласт питань про роль населення, що проживало на території України, в розвитку людства. Історія України виривалася з ізоляції, яку їй нав'язала національна парадигма, що зводилася до проекції сконструйованих в

уяві національних рис українців на минуле, себто творення національного міфу.

На жаль, головний історичний аргумент О. Прицака на користь територіальної/часопросторової парадигми полягав у співпадінні державних та етнографічних кордонів України. Він начисто перекреслював її переконливі історіософські підвалини. Перш за все тому, що насправді ці кордони не співпадають. Етнографічні кордони подекуди виходять за межі державних кордонів України, причому іноді охоплюють значні території, як, наприклад, Кубань, Стародубщину, зовсім нещодавно деукраїнізовану Перемишльщину. Натомість Крим, хоча й вочевидь насильно русифікований у повоєнні часи, ані тепер, ані раніше не можна було віднести до територій української *par excellence* культури. Наведені О. Прицаком приклади приналежності південних областей України до українських етнографічних земель ілюстрували радше поодинокі етнічні та культурні зв'язки власне етнографічних земель на півночі та заході сучасної України з землями на півдні. Скажімо, ефектна згадка даних османського мандрівника Евлії Челебі про переважання етнічних українців у Кримському ханаті не доводила факт українізації Криму — навпаки історія Самійла Величка про вбивство запорозьким кошовим Іваном Сірком українців-погурнаків свідчила про втрату полонених для українського суспільства.

Та найбільшу загрозу ідеї часопросторового підходу теза про співпадіння етнографічних та державних кордонів України становила тому, що вона відповідала саме національній парадигмі. Справа в тому, що в рамках національної парадигми територія розселення та політичного суверенітету певного народу відноситься до вищого прояву дії “народного духу”, тому співпадіння етнографічних та політичних кордонів виступає ідеалом, вищим розумінням історії. Отже, запропонована О. Прицаком візія державної території українців як етнографічної не стільки підважувала, скільки стверджувала примордіальне для модерного дискурсу значення національності. Відтак історія залишалася результатом дії одного чинника — “народного духу”, безумовно, з його міфічним баченням часу, що його професор Прицак рішуче засуджував на початку доповіді. Разом із цим даний аргумент робив цілу схему не відповідною таким основоположним характеристикам кожного історичного явища чи процесу, як випадковість та неповторність. Миж іншим, той факт, що межі етнографічної української території відрізнялися від державних кордонів УРСР, саме свідчить про те, що прагнення української спільноти до утворення власної державності були лише одним із багатьох чинників української історії і, як виявилось, не остаточно вирішальним.

Утім, брак належної аргументації можна порівняно легко надолужити. Перш за все погляд на Україну не як на окрему національну територію, а як на частку всесвітньої історії показує, що вона була ареалом, на якому були представлені три цивілізації, що відповідно розмежовувалися двома, а не одним кордоном, що його зазвичай називають Великим Степовим кордоном і який розмежовував слов'янські та тюркські спільноти. Насправді він не був першим. Перший пролягав між степовою цивілізацією кочових скотарів, спочатку іраномовних, та греко-римським узбережжям Чорного моря. Він ефективно проіснував до 1475 р., коли південне узбережжя Криму разом із степовим Кримським ханатом увійшли до складу Османської імперії, що належала до цивілізації ісламського Близького Сходу. Великий Степовий кордон, завдяки якому Україна й дістала свою назву “прикордоння”, повстав тільки через півтора тисячоліття після першого, а саме з виникненням Русі. Тому в загальному вигляді історія України була процесом складної взаємодії кількох цивілізацій, з їхньою експансією, занепадом та трансформацією, і результат цього процесу на цей час полягав у поширенні на цьому ареалі європейської цивілізації. Цей процес розпочався задовго до появи і Русі, і України, і до модерної доби не мав національних ознак. Саме те, що він, незважаючи на складні обставини пограниччя, призвів до утворення на сході Європи специфічного ареалу і зрештою нинішньої держави України, є історичним здобутком саме українського народу і забезпечує йому місце у світовій історії. О. Пріцак, безумовно, мав рацію, проводячи паралель між Україною та Іспанією як, відповідно, східним та західним бастионами Європи.

Звичайно, важливо було б проілюструвати складну взаємодію різних цивілізацій, представлених на території України і зрештою їхню спадщину в сучасній Україні. Особливо показовими є суспільні та державні традиції, адже еkleктичність культури є менш показовим прикладом. Це непросто завдання з огляду на брак знань та наукового осмислення степових спільнот. Тим не менше, навіть сьогодні можна побачити виразні сліди степових традицій у державності осілих спільнот північного сходу України.

Вже в Київській Русі знаходимо приклад такого потужного впливу степу, що полягав у використанні на державній службі елітних тюркських невольників. Ці історичні персонажі з'являються у найближчому оточенні руських князів у ролі відданого слуги, готового на смерть для захисту свого князя, як от отрок св. Бориса угрин Георгій, в ролі радника, як от “милостник” Кочкар чернігівського князя Святослава Всеволодовича, полководця, як Кунуй князя Володимира Мономаха. В той

же час вони частіше зображалися в літописах у ролі вбивць та катів, як от Торчин — повар св. Гліба, Бяндюк та Ельбех — отроки (воєнні слуги) Володимира Мономаха, Улан та Колчко — отроки Василька Тербовельського, конюхи Сновид Ізечевич і Дмитр та вівчар Торчин Беренді змовників проти Василька Тербовельського з оточення князів Святополка Ізяславича та Давида Ігоревича.

Використання тюркських невольників на державній службі було наслідком запозичення у Київській Русі цієї практики з Арабського халіфату, де вона повстала у першій половині IX ст. Міжнародна торгівля, в якій Русь була одним із постачальників живого товару, а Арабський халіфат — головним ринком, слугувала каналом запозичення даної традиції. Поряд із поодинокими згадками про тюркських слуг в оточенні князів знаходяться також свідчення масовості даного явища. Так, термін “боярин” є тюркського походження, що мав значення “наказного”, себто слуги (перша згадка про нього в формі “буйрук” зустрічається на пам’ятній стелі на честь Кюль-Тегіна, брата тюркського кагана, по 732 р., у сучасній Монголії). При цьому на Русі, як і на Близькому Сході, використання тюркських невольників породжувало однакові проблеми: зловживання владою (насильство, здирництво) княжих слуг та протести (теж насильство) підданців у відповідь. Саме прагненням князів оборонити своїх слуг (тобто урядовців у сучасному розумінні) пояснюються суворі штрафи, встановлені “Руською Правдою” за вбивство княжих слуг (причому зі спеціальним зазначенням конюхів та кухарів — так само, як у літописних згадках про тюркських слуг!). Володимир Мономах у своєму “Повчанні” також напучує контролювати княжих слуг, як це робить і його сучасник знаменитий візир сельджуцьких султанів Нізам-уль-Мольк (пом. 1092) у своєму славнозвісному трактаті про політику “Сіясет-наме”. Ось на цих княжих слугах тюркського походження трималося військо та княжі двори, які були державними інститутами Давньої Русі. Та навіть пізніше тюркські достойники та прості слуги (отроки) знаходили собі зайняття у Великому князівстві Литовському та Московському царстві.

Степові традиції значною мірою визначили політичну будову українського козацтва. Перш за все раннє козацтво, статус якого відповідав поняттю “воєнних слуг”, було традиційним степовим інститутом, до якого слов’янське населення України вперше рекрутувала Монгольська імперія. В Європі не існувало подібного інституту, адже там збройна служба державі була основою соціально привілейованого статусу. Власне, це знайомство козаків із європейською практикою, що, безперечно, відбулося завдяки рекрутуванню в козацькі лави представників

польсько-литовської знаті, допомогло українським козакам виставляти претензії на соціальні привілеї воєнного (шляхетського) стану. Набуття союзника в цій справі в особі православного духовенства перетворило козацтво на зародок української політичної нації.

Проте степові традиції українське козацтво назавжди зберегло у своїй політичній культурі. Явним слідом її тривалості є титулатура козацької верхівки, що була запозичена з тюрко-монгольської воєнно-політичної/державної термінології: курінь, кошовий, кантаржей, отаман, осавул, толмач та ін. Разом із термінами, що, зрозуміло, відбивали запозичення організації, у козацтві прижилися також політичні інститути, хоча їх неодноразово представляють як демократичні. Передусім це стосується козацьких рад та виборів. Насправді ж сільним у них із демократією був лише колективний характер. Процедура виборів була розрахована лише на одностайне голосування за одного кандидата. Саме така практика панувала на степових з'їздах — курултаях, де вибори не стільки визначали претендента на царство з-поміж кількох ватажків, скільки виконували функцію ритуального складання колективної присяги фактичному харизматичному правителю. Відмінністю була хіба що регулярність козацьких рад та обмеження терміну повноважень обраних осіб. Проте верховний статус виборного ватажка так само, як і в степових суспільствах, був лише проявом його персональної харизми. Тому відмова козацькому гетьману в переобранні на новий термін означала втрату ним харизми в очах козаків і не раз служила причиною розправи над ним. Зворотнім боком цієї традиції було також те, що обраний не міг відмовитися від рішення ради без ризику для життя або принаймні власного авторитету. Ритуальне відмовляння обраного від запропонованої йому честі, за яким слідувало його додаткове умовляння козаками, створювало лише ілюзію вільних взаємин між обраним та електоратом, насправді ж оформлювало взаємну присягу, адже обраний мусив дякувати товариству за надану йому честь.

Сама процедура виборів на козацькій раді не передбачала наявність більше ніж одного кандидата, а отже вони не виконували функцію основоположного для демократичного ладу механізму пошуку консенсусу різних політичних сил. У мілітаризованому суспільстві степовиків це було зумовлене тим, що наявність опонентів неминуче призводила до збройного конфлікту — того, чого колективні органи влади мусили саме уникнути. Тому на курултайі, як правило, перебували лише згодні з очікуваним, передбачуваним рішенням, тоді як незгодні просто не з'являлися. Відтак, на курултаях панувало одностайне голосування за одного кандидата. В козаків це практикувалося також. В іншому випадку голосування супро-

воджувалося насильством між прибічниками різних кандидатів (блокади, штовханина, бійки). Для розв'язання менш важливих питань, як, наприклад, користування земельними угіддями, цей колективний орган проводив не голосування, а жеребкування. Щоправда, присутність товариства лише затверджувала рішення ніби присягою.

Як бачимо, в цих політичних традиціях козацтва не було нічого від демократії ані за процедурою, ані за метою. Козаки, щоправда, значно повніше дотримувалися принципів виборності та колегіальності. Так вони обирали не лише верховного ватажка (гетьмана та кошового отамана), а й курінних, сотників та десятників, військових посадовців (писаря, суддю, осавула, пушкаря, кантаржея, довбиша). При цьому козацтво обирало своїх ватажків лише на річний термін, а не довічно, і регулярно проводило перевибори. Відповідно ради мали набагато більше впливу в політичному житті козацтва, аніж курултай степових імперій. Тому без санкції ради кошові не могли приймати рішення у важливих справах.

Повніше запровадження принципу виборності у козацькій системі самоврядування відбулося не через демократичну вдачу українського народу, а через відсутність племінної будови, такої характерної для кочовиків, і незначну кількість у його лавах родової аристократії. Без дисциплінуючого авторитету аристократії, що у степових суспільствах спирався як на традицію, так і на реальну силу, консолідація егалітарного козацького суспільства трималася лише згодою та дисципліною його членів. Вони ж стимулювалися ні чим іншим як воєнним побутом. Так козацька спільнота набула більш досконалого демократичного характеру, ніж суспільство кочових скотарів, в якого вони запозичили політичні інститути, але при цьому вона теж не виходила з властивого демократичним ідеалам дотримання рівноправ'я.

Проте, перебуваючи у складі Речі Посполитої, через аристократію, освіту та втягнення у релігійну політику козацтво прилучалося до політичних ідей Західної Європи та й до шляхетської демократії самої Речі Посполитої. Отак колишні воєнні монгольські невільники відкрили в собі лицарів, оборонців держави та християнської віри — *antemurale christianitatis* (“передмурок християнства”). Кульмінацією цього процесу пристосування старого степового інституту воєнних невільників до політичних реалій Європи початку XVIII ст. стала письмова угода новообраного гетьмана Пилипа Орлика зі старшиною, ухвалена на виборах гетьмана у Бендерах 5 квітня 1710 р., що вважається першою конституцією України.

У свою чергу визнання вищезгаданого документу першою Конституцією України є переконливим свідченням причислення козацької

політичної традиції до витоків демократичного ладу та державності незалежної України. При цьому сучасна Українська держава може по праву пишатися тим, що за сімнадцять років свого існування її електорат уже відвик від формальних виборів із одним кандидатом та одностайним голосуванням, як це ще практикувалося у недалеких радянські часи. Сьогодні стало звичним обирати навіть із кількох десятків кандидатів. Переобрання сучасних політичних достойників відбувається за демократичною процедурою, а саме більшістю голосів, і громадяни України за цей час були учасниками уже трьох президентських та п'яти парламентських виборчих кампаній. До того ж, протест частини суспільства проти фальсифікації виборів під час президентської кампанії 2004 р., відомий як “помаранчева революція”, продемонстрував утвердження демократичних свобод в українському суспільстві.

Та все ж в Україні ще існують політичні традиції, що залишилися у спадок від степового минулого. Взяти хоча б улюблений тактичний прийом українських парламентарів — блокади засідань Верховної Ради. Початок 2008 р. дав приклади блокування парламенту і опозицією, і, як не дивно, правлячою більшістю. Другим прикладом незрілості демократичних засад українського політикуму є популярність іменування політичних сил іменами їхніх лідерів. На перший погляд, може здаватися перебільшенням проведення паралелі між цим явищем та звичкою степовиків називати їхні держави іменами засновників. Справді, в історії степових спільнот є чимало таких держав, а саме імперії Сельджуків, Османів, Тимуридів, Джучіїв улус (відомий як Золота Орда) та ін. Підданці першої відомої на території України степової держави — Скіфії — за свідченням Геродота, називали себе скотами за іменем її засновника. Насправді паралель між цими віддаленими в часі явищами не видається такою неможливою, якщо побачити за ними однакові причини — одноманітність політичного середовища та брак досвіду компромісу та об'єднання. За таких умов політичне середовище організується не за специфічними програмними цілями, а за популярністю провідних політиків.

Наведені приклади, зрозуміло, аж ніяк не претендують на істинність і лише покликані вказати на можливість постановки нових питань до історії України в рамках запропонованої О. Прицаком часопросторової парадигми, в якій Україна постає як частина світової цивілізації. Сам професор О. Прицак своїми дослідженнями степових спільнот та слов'янсько-тюркських зв'язків заклав підвалини для того, щоб Україна знайшла своє місце у світовій історії.